

**АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС;
ФІНАНСОВЕ ПРАВО; ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО**

УДК 342.7(045)

DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2021.5.1.10>

АНДРУСЕНКО Д.В.

**ПРАВО НА ДОСТУП ДО ПРАВОСУДДЯ: ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ
АСПЕКТИ ВИЗНАЧЕННЯ У МІЖНАРОДНОМУ ПРАВІ
ТА ВНУТРІШНЬОМУ ЗАКОНОДАВСТВІ**

**THE RIGHT TO ACCESS TO JUSTICE: THEORETICAL AND METHODOLOGICAL
ASPECTS OF DEFINITION IN INTERNATIONAL LAW AND DOMESTIC LAW**

У статті досліджено теоретико-методологічні аспекти визначення права на доступ до правосуддя у міжнародному праві та внутрішньому законодавстві. У результаті проведеного дослідження теоретико-методологічних аспектів сформульовано зміст комплексної категорії «доступність правосуддя» та визначено її структурні змістовні елементи.

Наголошується на тому, що одним із необхідних елементів модернізації судової влади має стати удосконалення адміністративного судочинства, перш за все з точки зору забезпечення ефективної реалізації функціонального принципу доступу до адміністративного правосуддя з огляду на існування низки проблем та необхідність приведення моделі адміністративного судочинства до сучасних стандартизованих європейських зразків, що особливо актуалізується та об'єктивується в умовах реалізації Угоди про асоціацію між Україною та ЄС.

Показано, що під доступністю правосуддя слід розуміти міжнародно-правовий стандарт та конституційно-правовий принцип, безпосередньо спрямований на практичне гарантування права на справедливе судочинство, що онтологічно має зовнішній (доступність правосуддя як функції держави) та внутрішній (доступність правосуддя як напряму діяльності системи органів та посадових осіб публічної влади) аспекти.

Визначено такі змістовні елементи (форми прояву) доступності правосуддя, як достатня кількість і якість (у тому числі, належна спеціалізація) судів та їх належне кадрове забезпечення; організаційна, нормативно-правова, матеріально-технічна доступність судової процедури для громадян; доступність правосуддя як професійної (судді) або тимчасової (присяжні) форми публічно-владної діяльності.

Доведено, що усі структурні елементи доступності правосуддя діалектично поєднані між собою, при цьому проблематика їх співвідношення та взаємодії є малодослідженою і має становити предмет подальших наукових розвідок у досліджуваному гносеологічному напрямі.

Показано, що в Конституції України доступність судової влади розкривається через гарантії безпосереднього судового захисту прав і свобод людини й громадянина та забезпечення права кожному на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб, що дає змогу окреслити доступність судової влади як гарантоване конституційне право кожного на доступне правосуддя (судочинство).

Ключові слова: *судочинство, судова система, доступ до правосуддя, теоретико-методологічні аспекти, міжнародно-правовий стандарт.*

Theoretical and methodological aspects of determining the right to access to justice in international law and domestic law have been studied. As a result of the research of theoretical and methodological aspects, the content of the complex category “access to justice” is formulated and its structural content elements are determined.

It is emphasized that one of the necessary elements of modernization of the judiciary should be the improvement of administrative justice, especially in terms of ensuring the effective implementation of the functional principle of access to administrative justice, given the number of problems and the need to bring the administrative justice model to modern European standards which is especially relevant and objectified in the implementation of the Association Agreement between Ukraine and the EU.

It is shown that the availability of justice should be understood as an international legal standard and constitutional principle directly aimed at the practical guarantee of the right to a fair trial, which ontologically has external (access to justice as a function of state) and internal (access to justice as a system of bodies and bodies) (public officials) aspects.

The following substantive elements (forms of manifestation) of access to justice have been identified: a) sufficient number and quality (including proper specialization) of courts and their proper staffing; b) organizational, normative-legal, material-technical accessibility of court procedure for citizens; c) access to justice as a professional (judge) or temporary (jury) form of public authority.

It is proved that all structural elements of access to justice are dialectically connected with each other, and the issue of their relationship and interaction is poorly understood, and should be the subject of further research in the studied epistemological direction.

It is shown that the Constitution of Ukraine reveals the availability of judicial power through guarantees of direct judicial protection of human and civil rights and freedoms and ensuring the right of everyone to appeal in court against decisions, actions or omissions of public authorities, local governments, officials and officials, outline the accessibility of the judiciary as a guaranteed constitutional right of everyone to access to justice (justice).

Key words: *justice, judicial system, access to justice, theoretical and methodological aspects, international legal standard.*

Вступ. Визначаючи актуальність дослідження теоретико-методологічних аспектів визначення права на доступ до правосуддя у міжнародному праві та внутрішньому законодавстві, маємо зазначити, що судова реформа в Україні відбувається в умовах інтенсифікації процесів європейської міждержавної інтеграції, що отримала своє формально-юридичне відображення у положеннях Угоди про асоціацію між Україною та ЄС, у якій чимала частина прямо чи опосередковано присвячена проблематиці правового розвитку відповідно до європейських стандартів правосуддя та судоустрою.

Вбачається, що одним із необхідних елементів модернізації судової влади має стати удосконалення адміністративного судочинства, перш за все з точки зору забезпечення ефективної реалізації функціонального принципу доступу до адміністративного правосуддя з огляду на існування низки проблем та необхідність приведення моделі адміністративного судочинства до сучасних стандартизованих європейських зразків, що особливо актуалізується та об'єктивується в умовах реалізації Угоди про асоціацію між Україною та ЄС.

Визначення оптимальних шляхів реалізації права на доступ до правосуддя, на наш погляд, передбачає використання належних теоретико-методологічних засад, важливим елементом чого є дослідження теоретико-методологічних засад визначення права на доступ до судочинства як відповідно до міжнародно-правових стандартів, так і щодо внутрішнього законодавчого регулювання цього ключового принципу функціонування судової системи держави.

Постановка завдання. Метою статті є встановлення теоретико-методологічних засад визначення права на доступ до судочинства у міжнародному праві та внутрішньому законодавстві на сучасному етапі державно-правового розвитку.

Варто зазначити, що окремі питання проблематики визначення окремих елементів принципу доступності правосуддя були досліджені різними науковцями.

Зокрема, слід відзначити праці таких вітчизняних та зарубіжних учених, як М.О. Баймуратов, Ю.Г. Барабаш, О.В. Батанов, Д. Батлер, Ю.М. Бисага, Ю.О. Волошин, Є.В. Годованик, С.П. Головатий, А.В. Городовенко, В.В. Городовенко, А. Дайсі, Л. Дюгі, О.В. Зайчук,

В.А. Капустинський, О.Л. Копиленко, М.І. Мельник, О.М. Овчаренко, М.В. Оніщук, М.П. Орзіх, В.Ф. Погорілко, А.О. Селіванов, О.В. Скрипнюк, І.Д. Сліденко, М.І. Смокович, М.І. Ставнійчук, А.А. Стрижак, Ю.М. Тодика, В.Л. Федоренко, О.Ф. Фрицький, С.В. Шевчук, Ю.С. Шемшученко, В.І. Шишкін.

При цьому повністю не були розкриті теоретико-методологічні засади доступності правосуддя як категорії, що має дихотомічну (подвійну) правову природу, а саме міжнародно-правову та національно-правову, які іманентно є тісно взаємопов'язаними та діалектично поєднаними між собою.

Результати дослідження. Слід відзначити, що специфічною особливістю формування принципу доступності правосуддя та становлення відповідної правової категорії на сучасному етапі є доктринально-теоретичне обґрунтування доступності правосуддя як міжнародно-правового стандарту та принципу національного судочинства. В подібній інтерпретації новітній етап історії становлення та розвитку у світовій юридичній доктрині і правозастосовній практиці досліджуваної концепції доцільно відраховувати з 60-х рр. ХХ ст., адже активне наукове розроблення проблеми доступності правосуддя розпочалося в межах всесвітнього неурядового руху «Доступ до правосуддя», що виник у Європі у 60-ті рр. ХХ ст. задля того, щоб зробити судовий захист прав осіб найбільш ефективним. Як зазначав один з учасників руху І. Джекоб, «потреба в доступі до правосуддя є подвійною: по-перше, ми повинні гарантувати, що права громадян визнаються й ефективно реалізуються, бо інакше вони будуть не реальними, а лише ілюзорними; по-друге, ми повинні бути здатними правові суперечки, конфлікти і скарги, які неминуче виникають у суспільстві, вирішувати спокійним шляхом за допомогою правосуддя, щоб сприяти гармонії та миру в суспільстві» [1, с. 419]. У межах названого руху проблема послідовно розглядалася вченими-процесуалістами за трьома основними напрямками, які, за визначенням засновників руху М. Каппеллетті й Б. Гарта, отримали назву «хвилі» [2, с. 21–54].

Як зауважує Н.Ю. Сакара, досліджуючи історичний розвиток цієї проблеми в межах руху «Доступ до правосуддя», «вади й недоступність правосуддя пов'язували з перешкодами матеріального характеру, які не давали можливості бідним прошаркам населення звернутися за захистом своїх прав до суду (значні судові витрати, неможливість звернення по допомогу до адвоката тощо); з відсутністю спеціальних процедур, які давали б можливість ефективно захищати права й інтереси не окремої особи, а відповідної групи, колективу; зі складністю, дорожнечено судочинства й дуже повільним розглядом справ у судах, необхідністю введення спеціальних альтернативних процедур для вирішення певних категорій справ» [3, с. 16].

Цікаво, що автором терміна «доступність правосуддя» традиційно вважається радянський правознавець-процесуаліст В.М. Семенов. У 60-ті рр. ХХ ст. ним уперше було обґрунтовано поняття та зміст принципу доступності судового захисту прав і законних інтересів у цивільному процесуальному праві. Цей специфічний галузевий принцип розглядався виключно як притаманний цивільному процесу. Учений трактував його як «забезпечену державою можливість усякої заінтересованої особи звернутися в порядку, установленому законом, до суду за захистом своїх прав та інтересів і відстоювати їх у судовому процесі». На думку науковця, «принцип доступності судового захисту було сформульовано у статтях 5 і 6 Основ цивільного судочинства, але його вплив виявлявся в різних нормах та інститутах цивільного процесуального права» [4, с. 110–111].

Слід відзначити, що у сучасних умовах функціонування судових систем правових держав доступність правосуддя є ключовим принципом будь-якого виду національного судочинства, пов'язаного саме з реалізацією правосуддя (наприклад, для конституційного процесу доступність не є ключовим принципом, оскільки у цьому специфічному виді процесу квазісудова форма правосуддя, що не передбачає, на відміну від інших, ухвалення остаточного рішення за справою, відправляється виключно в особливих політико-правових ситуаціях, таких як, наприклад, імпичмент глави держави), зокрема цивільного, кримінального, господарського, адміністративного.

Більш того, цей принцип відображає універсальний та регіональний (європейський) стандарт, що є необхідним складовим елементом права на справедливий суд як концептуальної засади функціонування правової держави.

У подібній інтерпретації слід розглядати проблематику визначення поняття «доступність правосуддя» як категорії адміністративного судочинства європейських держав. Для застосування подібного концептуального підходу велике методологічне значення має рішення Європейського суду з прав людини (ЄСПЛ) за справою «Белле проти Франції» від 4 грудня 1995 р. [5], в якому зазначається, що реальна можливість особи оскаржити дії, які становлять втручання в її права, є умовою ефективного доступу до правосуддя, тобто йдеться саме про можливість адміністративного оскарження дій та рішень органів і посадових осіб публічної влади, без чого доступність

правосуддя як принцип адміністративного судочинства втрачає свою практичну значимість.

Це рішення розглядає доступність правосуддя як елемент гарантії справедливого судочинства, передбаченої пунктом 1 статті 6 Європейської конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, яка гарантує право на справедливий і публічний розгляд справи упродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом, установленим законом, під час визначення цивільних прав і обов'язків особи чи під час розгляду будь-якого кримінального обвинувачення, що пред'являється особі [6].

Таким чином, як справедливо відзначає І.В. Коваль, «ключовими принципами статті 6 є верховенство права та належне здійснення правосуддя. Ці принципи також є основоположними елементами права на справедливий суд» [7].

При цьому право на суд покриває надзвичайно широке поле різноманітних категорій, адже воно стосується як інституційних та організаційних аспектів, так і особливостей здійснення окремих судових процедур.

Як свідчить позиція ЄСПЛ у багатьох справах, основною складовою частиною права на суд є право доступу в тому розумінні, що особі має бути забезпечена можливість звернутись до суду для вирішення певного питання, а з боку держави не повинні чинитись правові чи практичні перешкоди для здійснення цього права [7].

Подібний підхід, що обумовлюється змістом європейських стандартів справедливого судочинства, знаходить свій прояв у нормативних положеннях конституційного та профільного законодавства України про судочинство та судоустрій.

Так, згідно зі статтею 127 Конституції України, «правосуддя здійснюють судді. У визначених законом випадках правосуддя здійснюється за участю присяжних» [8].

Таким чином, передбачається, що доступ до судової влади та її здійснення має достатньо широке коло громадян, тобто поняття «доступність правосуддя», крім зовнішнього аспекту (доступність правосуддя для громадян та юридичних осіб, тобто зацікавлених учасників судочинства), має внутрішній аспект (доступність правосуддя як виду професійної або тимчасової діяльності громадян із реалізації судової функції держави у відповідних видах судочинства).

Досліджуючи проблематику відкритості судової влади як важливого елементу її зовнішньої та внутрішньої доступності, В.В. Городовенко вважає, що високий рівень гласності й відкритості судової влади – це необхідна умова для успішного розвитку судової системи України. Досягнення такого рівня не лише дасть змогу підвищити якість судової діяльності, але й сприятиме зміцненню зв'язку з населенням, а також збільшенню його довіри до судової влади і водночас забезпечить доступ громадян до правосуддя [9, с. 23]. Таким чином, В.В. Городовенко відзначає органічний взаємозв'язок відкритості судової влади та доступу до правосуддя, і така методологічна позиція, на наш погляд, має значний потенціал для визначення подальшого удосконалення та пошуку оптимальних шляхів посилення забезпечення доступності адміністративного судочинства у сучасних умовах інтенсифікації суспільно-правових перетворень в Україні.

Водночас у Конституції України доступність судової влади розкривається через гарантії безпосереднього судового захисту прав і свобод людини й громадянина та забезпечення права кожному на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб (стаття 55 Конституції України) [8], що дає змогу окреслити доступність судової влади як гарантоване конституційне право кожного на доступне правосуддя (судочинство).

Така інтерпретація цілком відповідає як універсальним і регіональним європейським стандартам доступності правосуддя, так і загальному уявленню про доступне судочинство як необхідний забезпечувальний елемент функціонування принципу верховенства права у суспільстві.

Висновки. Загалом у результаті проведеного дослідження теоретико-методологічних аспектів визначення права на доступ до правосуддя у міжнародному праві та внутрішньому законодавстві можна сформулювати зміст комплексної категорії «доступність правосуддя» та визначити його структурні змістовні елементи.

Під доступністю правосуддя слід розуміти міжнародно-правовий стандарт та конституційно-правовий принцип, безпосередньо спрямований на практичне гарантування права на справедливе судочинство, що онтологічно має зовнішній (доступність правосуддя як функції держави) та внутрішній (доступність правосуддя як напряму діяльності системи органів та посадових осіб публічної влади) аспекти.

Виходячи з такої інтерпретації доступності правосуддя, можемо виокремити такі його змістовні елементи (форми прояву), як достатня кількість і якість (у тому числі, належна

спеціалізація) судів та їх належне кадрове забезпечення; організаційна, нормативно-правова, матеріально-технічна доступність судової процедури для громадян; доступність правосуддя як професійної (судді) або тимчасової (присяжні) форми публічно-владної діяльності.

Ці форми діалектично поєднані між собою, при цьому проблематика їх співвідношення та взаємодії є малодослідженою і має становити предмет подальших наукових розвідок у досліджуваному гносеологічному напрямі.

Список використаних джерел:

1. Jacob H. Access to Justice in England. *Access to Justice*. 1979. Vol. 1. P. 415–478.
2. Cappelletti M., Garth B. Access to Justice: The Worldwide Movement to Make Rights Effective: A General Report. *Access to Justice*. 1979. Vol. 1. P. 5–124.
3. Сакара Н.Ю. Проблема доступності правосуддя у цивільних справах : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.03. Харків, 2006. 209 с.
4. Семенов В.М. Конституционные принципы гражданского судопроизводства. Москва : Юридическая литература, 1982. 152 с.
5. Case of Bellet v. France (Application no. 23805/94): Judgment of the European Court of Human rights. 04.12.1995 URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57952> (дата звернення: 05.12.2021).
6. Конвенція про захист прав та основоположних свобод від 4 листопада 1950 р. URL: https://www.echr.coe.int/documents/convention_ukr.pdf (дата звернення: 05.12.2021).
7. Коваль І.В. Право на справедливий суд: практика Європейського суду з прав людини щодо України. URL: https://minjust.gov.ua/m/str_7474 (дата звернення: 06.12.2021).
8. Конституція України від 28 червня 1996 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
9. Городовенко В.В. Актуальні проблеми забезпечення відкритості судової влади. *Вісник Верховного Суду України*. 2011. № 12. С. 22–27.

УДК 347.73

DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2021.5.1.11>

ДАНІЄЛЯН С.А.

**ПРИНЦИПИ ПОДАТКОВОГО ПРАВА В АСПЕКТІ ЇХ ПРАВОРЕАЛІЗАЦІЇ
В МЕЖАХ ПРОЦЕДУР ПОДАТКОВОГО КОНТРОЛЮ**

**PRINCIPLES OF TAX LAW IN THE ASPECT OF THEIR LAW ENFORCEMENT
WITHIN THE FRAMEWORK OF TAX CONTROL PROCEDURES**

У статті детально розглянуто окремі принципи податкового права в межах процедур податкового контролю. Зазначено, що принципи податкового права, які визначають порядок реалізації процедур податкового контролю, можна класифікувати на прямо закріплені та непрямо закріплені. Серед законодавчо закріплених вихідних положень податкового права виокремлено принцип рівності всіх платників податків (принцип недопущення проявів податкової дискримінації), принцип невідворотності настання визначеної законом відповідальності за порушення податкового законодавства, принцип-презумпцію правомірності рішень платника податків. Автор послідовно та ґрунтовно розглянув кожен із зазначених принципів в аспекті їх правореалізації в межах процедур податкового контролю. Принцип законності, на думку автора, має «двосторонню» правову природу, що своєю чергою включає в себе утвердження рівності (позитивний аспект дії відповідного нормативно закріпленого принципу) та забезпечення недискримінації (негативний

© ДАНІЄЛЯН С.А. – кандидат юридичних наук, докторант кафедри фінансового права (Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого)